

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

УДК: 159.923.2

Петровська Інга Ростиславівна

Кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-954X>

Анотація. В статті зазначається, що громадянська культура, яка розглядається як культура спільного життя громадян в певній державі, виступає одним із чинників становлення громадянської ідентичності особистості. Наголошується, що суперечливість функціонуючих в українському суспільстві цінностей і норм життя та деякі особливості української громадянської культури, зокрема недовіра до своїх співгромадян (якщо вони не входять до найближчого оточення) та до громадських і державних інститутів, низька готовність до солідарних дій, інтолерантність, соціальна пасивність тощо, значно ускладнюють для особи процес набуття власної громадянської ідентичності, і почасти зумовлюють низький рівень сформованості громадянської ідентичності частини населення України.

Ключові слова: громадянська культура, громадянська ідентичність, спільнота громадян, держава, соціалізація, становлення.

Постановка проблеми. Громадянську ідентичність, на нашу думку, можна вважати різновидом організаційної ідентичності як специфічної форми соціальної ідентичності, оскільки її природа характеризується саме організаційним походженням [13; 10]. Об'єктами громадянської ідентифікації (аналогічно до об'єктів організаційної ідентифікації) є спільнота громадян (аналог колективу організації; спільнота зі спільними і типовими проблемами організації їхнього життя, що об'єднані територією, на якій діють закони певної держави) і держава (організація в цілому; держава як складна соціальна система). Умовно можна вважати, що громадянська ідентичність має «подвійну природу» і розглядається нами як складне багаторівневе системне утворення, що є результатом самокатегоризації, осмис-

© Петровська І. Р.

лення (надання сенсу-цінності) своєї належності до спільноти громадян і держави (як громадянина) та суб'єктивного ставлення (емотивного та конативного) до свого членства.

Становлення громадянської ідентичності особистості відбувається в процесі громадянської соціалізації, яку можна визначити як процес засвоєння індивідом соціального досвіду (норм і цінностей громадянської культури, зразків громадянської поведінки, знань і уявлень щодо держави, громадянства, громадянськості тощо) *шляхом включення в організаційне середовище держави і систему соціальних зв'язків із іншими громадянами.*

Враховуючи специфіку громадянської ідентичності як різновиду організаційної ідентичності та проаналізувавши особливості організаційної соціалізації (О. Ясин, Е. Синем, 2015; Г. Чао, 2012; А. Купріянов, 2012; П. Горностай, 2007; Х. Купер-Томас, Н. Андерсон, 2006; Р. Таорміна, 2004; Р. Латфуллін, О. Громова, 2004; А. де Вос, Д. Буйенс, Р. Шальк, 2003; Е. Шейн, 2002), можна дійти висновку, що і для громадянської соціалізації важливими є: місія держави, стратегія її розвитку, основні державницькі цілі та цінності; імідж (репутація) держави; особливості громадянської культури, правила та норми, що діють в державі та суспільстві, допустимі та бажані засоби, які можуть бути використані для досягнення суспільно

важливих цілей; основні обов'язки громадян (як членів організації) та їх роль у державі; моделі поведінки (поведінкові стандарти, стереотипи), потрібні для ефективного виконання ролі громадянина у державі.

Отож, до чинників становлення громадянської ідентичності можна віднести зовнішні (соціальні) та внутрішні (психологічні) чинники (Рис. 1). До зовнішніх чинників, на нашу думку, відносяться: *імідж держави* (стереотипізований багаторівневий образ держави, що існує в масовій свідомості у громадян своєї країни та зарубіжжя), *державна ідеологія* (система поглядів, цінностей та пріоритетів (політичних, економічних, правових, соціальних, історичних, морально-етичних), що задає особливості державного буття суспільства, а також цілі та орієнтири розвитку держави і суспільства), *громадянська культура* (сукупність норм, правил (зокрема, важливих "правил гри"), цінностей, традицій і ритуалів, поведінкових стандартів та стереотипів, усталених, узвичаєних способів взаємодії (інституціональної та міжособової), сформованих та поширених в певному суспільстві) і *громадянські настановлення, цінності та моделі громадянської поведінки референтних суб'єктів.* До внутрішніх чинників становлення громадянської ідентичності відносимо *когнітивні* (зокрема, базові переконання; особливості світорозуміння і соціального пізнання (індивідуальна модель сві-

ту); критичність мислення; соціальний інтерес), *мотиваційні* (що пов'язані із задоволеністю потреб фізичного та соціального існування у державі: мотиви афіліації та захисту, самовизначення та самоповаги, соціальної самореалізації та перетворення реальності), *аксіологічні* (ціннісно-смыслові орієнтації) та *інтеракційні* (зокрема, соціальна базова орієнтація щодо інших, соціальна довіра, соціальна активність).

Важливість іміджу держави та державної ідеології у становленні громадянської ідентичності особистості важко переоцінити. Так, позитивний імідж держави сприяє само-

раїнську громадянську ідентичність на іншу [11, с. 49]. Надзвичайно скромні результати внутрішньої та зовнішньої політики ускладнюють формування позитивного іміджу української держави. Нині імідж України (як внутрішній так і зовнішній) є не надто привабливим і пов'язується із корумпованою державною системою, неефективною владою та її відчуженням від народу, вибірковим правосуддям, низьким рівнем економіки, високим рівнем безробіття, неефективним соціальним захистом, ненадійністю правоохоронних органів як інституту, що покликаний захищати права і свободи громадян. Все це знижує рівень соці-

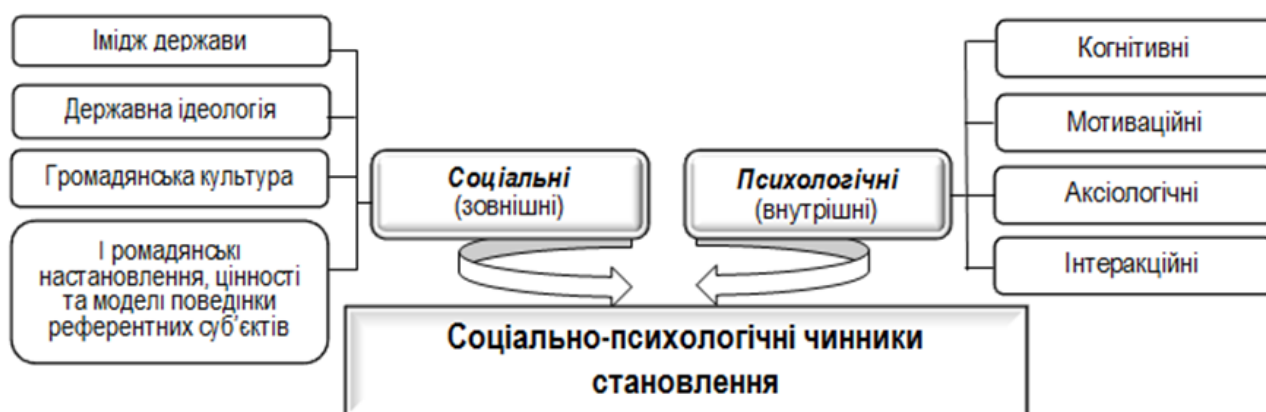

Рис. 1. Соціально-психологічні чинники становлення громадянської ідентичності особистості

повазі, позитивному самоставленню, робить привабливою приналежність до держави, що має високий статус і внаслідок цього спонукає свідому, добровільну громадянську самоідентифікацію, а негативний – зумовлює, відповідно, посилення еміграційних настроїв серед українських громадян, і бажання замінити ук-

льного самопочуття громадян, який є однією з найважливіших характеристик, що впливають на формування позитивного сприйняття держави та себе як громадянина цієї держави. Ключовим моментом при цьому є оцінка особою власного майбутнього в контексті перспектив розвитку держави [11, с. 49].

© Петровська І. Р.

Ускладнює ефективне виконання завдання створення позитивного іміджу держави також відсутність чітко сформульованих і більш-менш загальноприйнятих орієнтирів та пріоритетів розвитку української держави і суспільства. Так, на думку вчених (В. Воловик, М. Головатий, Г. Зубко, В. Карлова, В. Карпенко, Ю. Коломієць, О. Макаренко, В. Таран та інші), Україна впродовж більше двох десятиріч своєї незалежності так і не виробила чіткої державної ідеології, що призвело до появи *ідеологічного вакууму, синдрому деідеологізації та ціннісної дезорієнтації* держави і суспільства. Невизначеність держави в ідеологічно-аксіологічному сенсі, відсутність чітких обривів суспільно-політичної перспективи, на жаль, не сприяє консолідації суспільства, вносить розбрід у суспільну свідомість, сіє еkleктику в законотворення, сприяє розповсюдженню й укоріненню соціальної апатії, відчуженості з боку українського суспільства по відношенню до держави, виникненню ситуації, коли основні функції, завдання, а отже, і статус державної ідеології перебирає на себе ідеологія, що відображає інтереси певних політичних сил чи кланових угруповань, а головне – веде до втрати координат, які дозволяють людині орієнтуватися в суспільстві, внаслідок чого соціальна реальність втрачає сенс, а майбутнє залишається невизначеним, що, в свою чергу, не сприяє самоідентифікації нації, соціальних груп та особистості. Відсутність системності та послідовності у представленні цілей

та стратегій розвитку держави, суспільно-політичного розвитку, ролі громадян і громадських об'єднань у їх реалізації призводить до *аморфності громадянської ідентифікації*. При відсутності фундаментальних цінностей, закріплених в певній концепції, програмі або ідеології держави, формування української громадянської ідентичності значною мірою ускладнюється [12].

До чинників становлення громадянської ідентичності особистості макрорівня також варто віднести й громадянську культуру. Спробуємо проаналізувати особливості громадянської культури сучасного українського суспільства, та визначити її роль у становленні громадянської ідентичності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Значним внеском у вивчення феномену громадянської культури стали наукові праці Г. Алмонда, С. Верби, А. Алесіна, П. Джуліано, Л. Гуїсо, П. Сапієна, Л. Зінгалес, Ю. Городниченко, Г. Роланда, Ч. Мірріама, Е. Шилза, Б. Беррі, А. Лийпхарта, К. Пэйтмэна, В. Барабаш, С. Івлева, С. Позняк, В. Полтеровича, Д. Плетньова, О. Сухомлинської, К. Чорної та багатьох інших.

У науковий обіг термін «громадянська культура» (англ. *civic culture*) запроваджено американськими політологами Г. Елмондом та С. Вербою і розглядався в контексті політичної культури. Спираючись на типологію М. Вебера, Г. Алмонд і С. Верба виділили три типи політичних культур: парохіальну

© Петровська І. Р.

(приходську/патріархальну), підданську і партисипаторну (участі/активістську) [1, с. 122]. Парохіальна культура характерна для суспільств, в яких немає чіткої диференціації соціальних та політичних ролей і функцій, сфери суспільства – економічна, політична, культурна – також нероздільні (наприклад, культури африканських родових товариств або автономних місцевих громад). Члени такого соціуму практично не залучені в суспільно-політичне життя. Відповідно їх знання, уявлення і ціннісні орієнтації в контексті громадянської активності носять фрагментарний характер. У суспільстві з підданською культурою формується певна інформованість про соціально-політичні процеси, йде диференціація сфер суспільства, однак характерне здебільшого пасивне ставлення до політичної системи. Партисипаторна (активістська) культура характерна для суспільства, члени якого знають про існування соціальних і політичних інститутів і готові брати активну участь у громадському житті. Змішаний тип політичної культури, в якому поряд з переважанням складових культури активістського типу (плюралізм, раціоналізм, взаємна довіра тощо) органічно присутні елементи парохіальної і підданської культур (політична пасивність і деякі традиційні цінності), Г. Алмонд і С. Верба назвали «громадянською культурою» [4, с. 30].

В цьому контексті громадянська культура українського суспільства яскраво демон-

струє поєднання елементів всіх типів «чистих» культур. В ній поєднуються як елементи парохіальної культури (відсутність інтересу до політичного життя, відчуження, дистанціювання у деякої частини населення «парафіян»), так і елементи підданської культури (коли при достатньо поінформованості про суспільно-політичне життя і інститути в державі, у частини громадян – «підданих» ці уявлення і знання не трансформуються у громадянську активність, хоч і допускається можливість їхньої участі у соціально-політичному житті, форми і напрями якої визначені владними структурами) та активістської (з орієнтацією на активну роль у соціально-політичній системі громадян – «учасників», незалежно від позитивного чи негативного їхнього ставлення до елементів системи). Варто зазначити, що в останні роки спостерігається сплеск соціальної і політичної участі громадян, що, зокрема, виявляється у діяльності різноманітних громадських організацій.

Метою статті є аналіз особливостей української громадянської культури та її вплив на становлення громадянської ідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. Сучасне трактування громадянської культури визначає її як таку, що не носить політичного характеру, а є *структурним елементом громадянського життя*, і, за словами В. Макушева «засвідчує ступінь зрілості суспільства, здат-

ність забезпечення загальногромадянських інтересів, форм і механізмів вироблення і реалізації сумісних рішень, узгоджених дій» [8, с. 9]. Її можна назвати «культурою спільного життя» громадян у державі.

В. Полтерович під терміном «громадянська культура» розуміє сукупність ставлень населення/індивіда до інститутів і соціальних груп (приклад: толерантність чи інтолерантність), його очікувань і настановлень (наприклад, патерналістські очікування) і цінностей (наприклад, цінність свободи вибору), а також його соціально-психологічних характеристик, що визначають «вміння»-здатності функціонувати при наявності тих чи інших інститутів (наприклад, рівень раціональності) [15, с. 4].

Послуговуючись такими критеріями, можна вважати, що типовими ознаками громадянської культури в Україні є низький рівень раціональності і висока маніпульованість, зневажливе ставлення до закону, подвійність етичних стандартів, патерналістські очікування і пасивність громадян, невисока цінність майбутнього, інтолерантність. А спроби масштабної трансформації усталених інститутів часто ведуть до різкого зниження і без того невисокого рівня інституційної довіри.

Громадянська культура, на наш погляд, за сутнісними характеристиками подібна до організаційної культури, яка є важливим чинником становлення організаційної ідентичності, що відображено у працях Р. ван Діка,

У. Вагнера, Дж. Стелмачера, О. Чріста, 2004; М. Рікетта, 2005; М. Хетча, М. Шульца, 1997, 2002, 2013; К. Камерона, Р. Куїнна, 2001; І. Андреевої, О. Бетиної, 2010; А. Купріянова, 2012; О. Устінової, О. Чупріної, 2014; О. Стеклової, 2014 та інших.

Важливою властивістю культури є те, що вона є основою для самоідентифікації суспільства і його членів, виділення «своїх» і «чужих» [7, с. 27]. Культура дає людям відчуття їхньої ідентичності [5, с. 44]. Культура є механізмом, що формує ціннісний, світоглядний і поведінковий стан членів спільноти, обмежуючи сприйняття явищ, з якими вони стикаються, з одного боку, а з іншого, полегшуючи їх осмислення; і виступає ціннісно-нормативною системою соціальної регуляції [9, с. 13].

Поняття культури, зазвичай, пов'язується із груповими нормами; проголошуваними цінностями; спостережуваними поведінковими стереотипами при взаємодії людей; формальною філософією (найбільш загальними політичними та ідеологічними принципами); правилами гри (правилами поведінки, «обмеженнями», «заведеним порядком»); кліматом; існуючим практичним досвідом (методами і прийомами, що використовуються для досягнення певних цілей, які передаються з покоління у покоління і не вимагають обов'язкової письмової фіксації); складом мислення, ментальними моделями і/або лінгвістичними парадигмами; «базовими метафорами», або

© Петровська І. Р.

інтеграційними символами (ідеями, почуттями і образами, виробленими групою для самовизначення) [14, с. 28-29].

Особливістю української громадянської культури, на думку В. Васютинського, Є. Головахи, О. Донченко, О. Злобіної, І. Лосєва, В. Фесенка, є *ізоляціонізм*, що характеризується обмеженістю сфери життєвих інтересів рамками приватного життя і найближчого соціального оточення (сім'єю, близькими родичами, друзями, сусідами, кумами і т.п.), відокремленням і дистанціюванням від зовнішнього соціального оточення – суспільства в цілому (макросоціума). Ключовими проявами ізоляціонізму є *недовіра до своїх співгромадян* (якщо вони не входять до найближчого оточення), *низька готовність до солідарних дій*, а також *недовіра до громадських і державних інститутів*, *низька готовність до солідарності з державою* [3, с. 6].

Для українських громадян також характерна *слабка готовність слідувати нормам права і побутової культури*, що виявляється у тому, як громадяни поведуться у повсякденному житті, наскільки вони ввічливі з оточуючими, наскільки дотримуються правил поведінки і чистоти в громадських місцях. Зокрема, до найчастіших порушень можна віднести недотримання правил дорожнього руху; паркування автомобілів у невідновлених місцях (посеред тротуару, на газонах); несплата податків; давання хабарів; паління та вживання алкогольних напоїв у громадських місцях,

там, де це заборонено; не прибирання після себе сміття в парках, в лісі; вигул собак без повідка і намордника тощо.

До характерних ознак громадянської культури українців можна віднести *екстернальність* (недостатня віра у власні сили), *конформізм* та *терпимість до порушення прав* (як загальноприйнятої практики). Для українських громадян властиво терпіти порушення своїх прав, особливо якщо це відбувається на рівні владних інститутів («тут вже нічого не поробиш»), у них відсутній досвід захисту своїх прав. Для прикладу, у західних країнах готовність громадян вийти на акції протесту пов'язана з переконанням, що демократія – це працюючий інструмент, що їхні протести можуть привести до зміни влади, політики, покращення їхнього економічного становища. Для українських громадян такі настанови не є характерними (поки що), зокрема більшість займає позицію, що протести ні до чого не призводять. Вони не вірять, що, навіть об'єднавшись, зможуть захистити свої права. За словами експертів (В. Васютинський, О. Злобіна, І. Лосєв, В. Фесенко), протестні акції в Україні найчастіше носять характер спонтанного вибуху невдоволення, ніж постійної конструктивної боротьби за свої права і інтереси [3, с. 28].

Е. Шейн розглядає культуру як систему акумульованого колективного досвіду певної групи, що включає когнітивний, емоційний та поведінковий елементи психологічного функ-

ціонування її членів [14, с. 30], як «патерн колективних базових уявлень, що набувається групою при вирішенні проблем адаптації до змін зовнішнього середовища і внутрішньої інтеграції, ефективність якого виявляється достатньою для того, щоб вважати його цінним і передавати новим членам групи в якості правильної системи сприйняття і розгляду названих проблем» [14, с. 31].

Визначальною обставиною, що вплинула на особливості української громадянської культури, виявилася також відсутність власної державності та повноцінної еліти. Так, за словами В. Васютинського та Б. Мотузенка, конформність, беспорядність, соціальна пасивність сформувалася в історичних умовах, коли країна постійно перебувала під чужою владою (поляками, турками, росіянами). Дистанціювання від чужої влади стимулювала орієнтацію на себе, прагнення зберегти, перш за все, себе, а не свою групу або свій народ в цілому [3], що заважало вибудувувати почуття причетності до великої соціальної групи, спільноти громадян, і відповідно не сприяло формуванню громадянської ідентичності. Слабка корпоративна солідарність, низька довіра до макросоціуму пояснюється також і тим, що еліта, яка мала місце в Україні, була завжди або не наша, або якщо і своя, то, як правило, несамостійна, пасивна, продажна. Звідси й принцип – триматися від держави на відстані, адаптуватися до політичних і державних змін, перетерпіти в міру можливості, не вступаючи з ними

в конфлікт.

Отож, громадянська культура, визначаючи уявлення про норми і відносини громадянина до співгромадян та держави, впливає на формування громадянської ідентичності особистості. При цьому під нормами слід розуміти норми-приписи (формальні і неформальні), норми-стереотипи поведінки і норми-цінності.

Елементи громадянської культури можуть передаватися як цілеспрямовано – через освітньо-просвітницьку, духовно-ідеологічну діяльність держави, засоби масової інформації, громадські та суспільно-політичні організації і рухи, так і опосередковано – як стихійна дія на рівні буденної свідомості в сім'ї, колі друзів, учнівському/трудоному колективі.

На становлення громадянської ідентичності особистості надзвичайно важливу роль відіграють громадянські настановлення, цінності та моделі поведінки референтних суб'єктів. На оцінки саме референтних осіб людина орієнтується при власному сприйнятті подій і явищ, а також самої себе, їхня думка є значущою при плануванні і здійсненні власних дій.

Спочатку головними референтними особами для дитини виступають батьки/родичі, на чії оцінки вона орієнтується в освоєнні соціокультурного досвіду і моделей поведінки (К. Долан, 1995; К. Скаржинська, 2005; В. Васютинський, 2010; І. Дідук, 2001; М. Дроздова, 2008; О. Петрунько, 2006; Н. Уманець, 2006; О. Шестопап, 1988). Сім'я, як низовий ланці суспільної організації, нале-

© Петровська І. Р.

жить пріоритет у становленні громадянської ідентичності, особливо на початковому, інформаційно-перцептивному етапі. На формування громадянських/політичних атитюдів впливає і досвід сімейних взаємин, який пізніше переноситься на соціально-політичні об'єкти, зокрема знайомство дитини з конфігурацією владних відносин в сім'ї в подальшому відображається на сприйнятті цієї людиною влади в державі, і ставлення близьких до інституцій держави та існуючого порядку, їхні переконання та пріоритетні ціннісні орієнтації («цінності виживання» чи «цінності самовираження»), їхня фактична громадянська поведінка. Вони впливають на спосіб сприймання дитиною держави та влади, тлумачення нею норм, правил та цінностей громадянської культури тощо. Розвиток тих чи інших статусів ідентичності, готовність особи до самостійного та свідомого вибору зумовлюється також особливостями сімейних взаємин. Як зазначає І. Дідук, специфіка дитячо-батьківського спілкування впливає на розвиток як самоповаги, відкритості, довіри (у випадку приязних взаємин між батьками та дітьми, наявності стійких контактів та емоційної прив'язаності), так і індиферентності, пасивності, зневіри у власних силах (у випадку сильної батьківської опіки та повного підпорядкування дитини батьківським настановам) [2, с. 63].

Зазвичай, сімейні впливи не мають яскраво вираженого цілеспрямованого характеру, вони опосередковано впливають і на формування громадянських атитюдів, і на спрямова-

ність інтересів дитини. В подальшому власні громадянські настанови та орієнтації особи можуть повністю (у випадку запозиченої ідентичності) або частково базуватися саме на системі сімейних настанов та орієнтацій.

З іншого боку, вплив сім'ї на формування громадянської ідентичності особистості дитини може носити і прямиий, цілеспрямований характер. Прикладом прямого впливу є ситуація, коли хтось з членів сім'ї активно займається громадською діяльністю, активна відповідальна громадянська позиція членів сім'ї має визначальний вплив на спосіб їхнього життя, а формуванню громадянських та політичних поглядів дітей приділяється значна увага. Батьки можуть передавати атитюди, які, за їх переконанням, становлять цінність для дітей, зокрема виховувати почуття солідарності, громадянської відповідальності, поваги до державних символів і т.п., а також формувати у дітей афіліацію зі співгромадянами.

Отже, роль батьків та близького оточення (бабусів, дідусів) як агентів громадянської соціалізації підрастаючого покоління залишається значною. Однак, потрібно враховувати, що переважна більшість з них сама перебуває у стані громадянської/політичної ресоціалізації і не завжди ефективно виконує свою політико-соціалізуючу роль. Сучасних батьків можна віднести до так званого перехідного покоління, яке зазнало формувального впливу і радянської, і пострадянської соціальних систем, і комуністичного, і ліберального типів суспільної модернізації, де зміни політичних,

економічних та культурних інститутів, відповідних практик і систем цінностей спровокували процеси ресоціалізації.

Як зазначає Л. Кожекіна: «середнє покоління постало перед необхідністю повної зміни стратегії свого існування, характеру участі в економічному і політичному житті суспільства, нарешті, зміни світоглядних орієнтирів усіх форм діяльності. Середня генерація пішла від минулого, але була поставлена в такі умови, коли вона виявилася не в змозі не тільки спланувати, але й навіть уявити собі своє майбутнє. Соціальним результатом цього стала масова маргіналізація покоління» [6, с. 68-69]. Для більшості з них домінуючою є конформно-пасивна стратегія виживання, що проявляється в ідентифікації себе з тими, «хто виявився в числі постійно потребуючих засобів для життя», «хто впевнений, що від його дій нічого не залежить», «хто воліє жити як всі», і з тими, «хто втратив можливість досягти своїх цілей в житті». Менша, але більш соціально успішна частина них, ідентифікує себе з тими, що «сподіваються тільки на себе» [6, с. 71].

Відповідно, дифузність, суперечливість, нестійкість громадянської ідентифікації самих батьків може спотворювати/гальмувати становлення стійкої української громадянської ідентичності особистості підростаючого покоління. У міру дорослішання дитини вплив родини, зазвичай, знижується. Так, на підлітка більший вплив починають справляти інші со-

ціальні інститути, зокрема друзі, позашкільні і позасімейні організації, засоби масової інформації. Референтними суб'єктами тепер можуть бути як ті, що знаходяться з молодістю людиною в актуальній взаємодії (реальні – вчителі-наставники, друзі та знайомі), так і ті, що не входять до складу її соціального оточення (відомі з ЗМІ герої-патріоти, лідери громадських об'єднань та рухів, активісти-волонтери, політичні лідери). Саме їх громадянська позиція, а також переконання, цілі, цінності, поведінкові моделі будуть впливати на формування власних громадянських переконань та ціннісно-сміслових орієнтацій.

Висновки. Необхідною умовою громадянської соціалізації, а відтак і становлення громадянської ідентичності є засвоєння системи цінностей, правил, норм та поведінкових стереотипів, характерних для певної держави та її громадян. Однак, суперечливість функціонуючих в українському суспільстві цінностей і норм життя може значно ускладнювати для особи процес набуття власної громадянської ідентичності, а також стимулювати прояв недовіри і нігілізму, пристосувальності, байдужості, маргінальності, пасивності, споживачтва тощо. Перспективами подальших досліджень вважаємо комплексне дослідження психологічних (внутрішніх) чинників становлення громадянської ідентичності особистості – когнітивних, мотиваційних, аксіологічних та інтеракційних.

Перелік використаних джерел:

1. *Алмонд Г.* Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – № 4, 1992. – С. 122-134.
2. *Дідук І. А.* Сім'я як чинник політичної ідентифікації особистості / І.А. Дідук // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка за ред. С. Д. Максименка. – К., 2001. – Т. 3 (4). – С. 60–64.
3. *Ермолаев А.* Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины). Аналитический доклад / А. Ермолаев, А. Левцун, С. Денисенко // Центр социальных исследований «СОФИЯ». – Киев, 2011. – 64 с.
4. *Ивлев С. В.* Понятие «гражданская культура» в контексте современных процессов развития общества / С.В. Ивлев // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – №29 (2), 2014. – С. 29-33.
5. *Камерон К.* Диагностика и изменение организационной культуры / К. Камерон, Р. Куинн / Под науч. ред. И.В. Андреевой. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.
6. *Кожекіна Л.Ю.* Інституціональні зміни в політичній системі пострадянського суспільства України як чинник ресоціалізації "середнього" покоління / Л.Ю. Кожекіна // Український соціум. – № 1(44), 2013. – С. 63-74.
7. *Маркарян Э. С.* Теория культуры и современная наука: логико-методологический анализ / Э. С. Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 284 с.
8. *Макушев В. П.* Правова та громадянська культури як різновид соціокультурних факторів з формування системи стримувань і противаг побудови громадянського суспільства / В. П. Макушев // Право і суспільство. – № 3, 2009. – С. 8-16.
9. *Организационная культура : учебное пособие / Автор-составитель О. Е. Стеклова.* - Ульяновск : УлГТУ, 2014. – 110 с.
10. *Петровська І. Р.* Громадянська ідентичність як різновид організаційної ідентичності / І.Р. Петровська //

Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 39. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. – С. 244-257.

11. *Петровська І. Р.* Імідж держави як чинник становлення громадянської ідентичності особистості / І.Р. Петровська // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин. 23 квітня 2018 р. : Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. – С. 48-51.

12. *Петровська І. Р.* Роль державної ідеології у становленні громадянської ідентичності / І.Р. Петровська // Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2017 рік ; відп. за випуск Л. Рижак, О. Квас. – Дрогобич : ТЗОВ «Трек-ЛТД», 2018. – С. 143-147.

13. *Хазратова Н. В.* До питання про психологічну природу громадянської ідентичності та її динаміку / Н. В. Хазратова // Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія. – № 3 (54), 2016. – С. 78-84.

14. *Шейн Э. Х.* Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн / Пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.

15. *Polterovich V.* Institutional Reforms and Civic Culture. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71658/1/MPPRA_paper_71658.pdf

References (Transliteration):

1. *Almond G.* Grazhdanskaya kultura i stabilnost demokratiy / G. Almond, S. Verba // Politicheskie issledovaniya. – № 4, 1992. – С. 122-134.
2. *Diduk I. A.* Simia yak chynnyk politychnoi identyfikatsii osobystosti / I.A. Diduk // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Ins-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka za red. S. D. Maksymenka. – K., 2001. – Т. 3 (4). – С. 60–64.
3. *Ermolaev A.* Ukrainskiy karakter (Harakternyie sotsialno

© Петровська І. Р.

- psihologicheskie osobennosti naseleniya Ukrainyi). Analiticheskiiy doklad / A. Ermolaev, A. Levtsun, S. Denisenko // Tsentr sotsialnyih issledovaniy «SOFIYA». – Kiev, 2011. – 64 s.
4. *Ivlev S. V.* Ponyatie «grazhdanskaya kultura» v kontekste sovremennyih protsessov razvitiya obschestva / S.V. Ivlev // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kulturey i iskusstv. – № 29 (2), 2014. – S. 29-33.
5. *Kameron K.* Diagnostika i izmenenie organizatsionnoy kulturey / K. Kameron, R. Kuinn / Pod nauch. red. I.V. Andreevoy. – SPb.: Piter, 2001. – 320 s.
6. *Kozhekina L. Iu.* Instytutsionalni zminy v politychnii systemi postradianskoho suspilstva Ukrainy yak chynnyk resotsializatsii "serednoho" pokolinnia / L.Iu. Kozhekina // Ukrainyskiy sotsium. – № 1(44), 2013. – S. 63-74.
7. *Markaryan E. S.* Teoriya kulturey i sovremennaya nauka: logiko-metodologicheskiiy analiz / E. S. Markaryan. – M.: Myisl, 1983. – 284 s.
8. *Makushev V. P.* Pravova ta hromadianska kulturey yak riznovyd sotsiokulturnykh faktoriv z formuvannia systemy strymuvan i protyvah pobudovy hromadianskoho suspilstva / V. P. Makushev // Pravo i suspilstvo. – № 3, 2009. – C. 8-16.
9. *Organizatsionnaya kultura : uchebnoe posobie / Avtor-sostavitel O. E. Steklova.* - Ulyanovsk : UIGTU, 2014. – 110 s.
10. *Petrovska I. R.* Hromadianska identychnist yak riznovyd orhanizatsiinoi identychnosti / I.R. Petrovska // Problemy suchasnoi psykholohii : zb. nauk. prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy / za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. – Vyp. 39. – Kamianets-Podilskyyi : Aksioma, 2018. – S. 244-257.
11. *Petrovska I. R.* Imidzh derzhavy yak chynnyk stanovlennia hromadianskoi identychnosti osobystosti / I.R. Petrovska // Aktualni problemy psykholohii osobystosti ta mizhosobystisnykh vzaiemyn. 23 kvitnia 2018 r. : Materialy Kh Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii / za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. – Kamianets-Podilskyyi : Aksioma, 2018. – S. 48-51.
12. *Petrovska I. R.* Rol derzhavnoi ideolohii u stanovlenni hromadianskoi identychnosti / I.R. Petrovska // Tezy zvitnoi naukovoi konferentsii filosofskoho fakultetu za 2017 rik ; vidp. za vypusk L. Ryzhak, O. Kvas. – Drohobych : TzOV «Trek-LTD», 2018. – S. 143-147.
13. *Khazratova N. V.* Do pytannia pro psykholohichnu pryrodu hromadianskoi identychnosti ta yii dynamiku / N. V. Khazratova // Pedahohichniy protses: teoriia i praktyka. Seriya: Psykholohiia. – № 3 (54), 2016. – S. 78-84.
14. *Sheyn E. X.* Organizatsionnaya kultura i liderstvo / E.X. Sheyn / Per. s angl. pod red. V. A. Spivaka. – SPb.: Piter, 2002. – 336 s.
15. *Polterovich V.* Institutional Reforms and Civic Culture. https://mpr.aub.uni-muenchen.de/71658/1/MPRA_paper_71658.pdf

Petrovska Inha

PhD, Associate Professor of the Department of Psychology of Ivan Franko Lviv National University, Lviv (Ukraine)

CIVIC CULTURE AS A FACTOR IN DEVELOPING CIVIC IDENTITY OF A PERSON

ABSTRACT

The articles notes that the development of civic identity of an individual takes place in the process of civil socialization – the process of gaining social experience by a person (norms and values of civic culture, civic behavior patterns, knowledge and ideas about the state, citizenship, etc.) through the inclusion in the organizational environment of the state and the system of social links with other citizens.

It proposes to designate external (social) and internal (psychological) factors as the factors

© Петровська І. Р.

of developing person's identity. External factors are proposed to be classified: as follows: image of the state, state ideology, civic culture (a set of norms, rules (in particular, important "rules of the game"), values, traditions and rituals, behavioral standards and stereotypes, established, customary ways of interaction (institutional and interpersonal), formed and common in a certain society) and civic prescriptions, values and models of civic behavior of reference subjects. Internal factors of civic identity development shall include: cognitive, motivational, axiological and interactive.

It has been proved that civic culture, which is considered as a culture of common life of citizens in a certain state, is one of the factors in the development of a civic identity of a person. It is stressed that the contradictory nature of the values and norms of life in the Ukrainian society and some features of Ukrainian civic culture, in particular distrust of fellow citizens (unless they are in the inner circle) and public and state institutions, low readiness for joint actions, intolerance, social passivity etc., complicate the process of acquiring own civic identity, and partly condition the low level of civic identity development in some population in Ukraine.

Taking into account the fact that the elements of civic culture are transmitted directly – through educational and awareness raising, spiritual and ideological activities of the state, mass media, public and socio-political organizations and movements, and indirectly – as a spontaneous action at the level of ordinary consciousness in

the family, it has been shown that the parents/close environment of a person do not always effectively fulfill their political and social role since the vast majority of them are in a state of civic/political re-socialization. Consequently, diffuse, contradictory civic identification of adults can also distort/inhibit the formation of a stable Ukrainian civic identity in the younger generation and stimulate mistrust and nihilism, adaptability, indifference, marginalization, passivity, consumerism, etc.

Keywords: civic culture, civic identity, community of citizens, state, socialization, formation.

Петровская Инга Ростиславовна

Кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры психологии Львовского национального университета имени Ивана Франка, г. Львов (Украина)

ГРАЖДАНСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. Отмечается, что становление гражданской идентичности личности происходит в процессе гражданской социализации – процессе усвоения индивидом социального опыта (норм и ценностей гражданской культуры, образцов гражданского поведения, знаний и представлений о государстве, гражданстве, гражданственности и т.п.) путем включения в организационную среду государства и систему социальных связей с другими гражданами.

© Петровська І. Р.

Предложено к факторам становления гражданской идентичности личности относить внешние (социальные) и внутренние (психологические) факторы. К внешним факторам предлагается относить: имидж государства, государственную идеологию, гражданскую культуру (совокупность норм, правил (в частности, важных «правил игры»), ценностей, традиций и ритуалов, поведенческих стандартов и стереотипов, устоявшихся, принятых способов взаимодействия (институциональных и межличностных), сформированных и распространенных в определенном обществе) и гражданские установки, ценности и модели гражданского поведения референтных субъектов. А к внутренним факторам становления гражданской идентичности относить: когнитивные, мотивационные, аксиологические и интеракционные.

Доказано, что гражданская культура, которая рассматривается как культура совместной жизни граждан в определенном государстве, является одним из факторов становления гражданской идентичности личности. Отмечается, что противоречивость функционирующих в украинском обществе ценностей и норм жизни и некоторые особенности украинской гражданской культуры, в частности недоверие к своим согражданам (если они не входят в ближайшее окружение), к общественным и государственным институтам, низкая готовность к солидарным действиям, интолерантность, социальная пассивность и т.п., зна-

чительно усложняют для личности процесс приобретения собственной гражданской идентичности, и отчасти обуславливают низкий уровень сформированности гражданской идентичности части населения Украины.

Учитывая, что элементы гражданской культуры передаются как целенаправленно – через образовательно-просветительскую, духовно-идеологическую деятельность государства, средства массовой информации, общественно-политические организации и движения, так и опосредованно – как стихийное действие на уровне обыденного сознания в семье, показано, что родители/близкое окружение не всегда эффективно выполняют свою политико-социализирующую роль, потому что подавляющее большинство из них сами находятся в состоянии гражданской/политической ресоциализации. Поэтому, диффузность, противоречивость гражданской идентификации взрослых может также искажать/тормозить становление устойчивой украинской гражданской идентичности подрастающего поколения и стимулировать проявление недоверия и нигилизма, приспособничества, равнодушия, маргинальности, пассивности, потребительства и т.п.

Ключевые слова: гражданская культура, гражданская идентичность, сообщество граждан, государство, социализация, становление.

Дата отримання статті: 01.07.2018

Дата рекомендації до друку: 12.07.2018

Дата оприлюднення: 02.08.2018

© Петровська І. Р.